

Azərbaycançılıq ideologiyasının tarixi kökləri

Azərbaycançılıq ideologiyasının rəsmi tarixi son iki əsrə bağlıdır. Bu tezişi görkəmli ədəbiyyatşünas alim Yaşar Qarayev də özünün "Milli "mən" şüuru və etnik yaddaş-azərbaycançılıq" adlı dərin məzmunlu məqaləsində təsdiqləyərək yazır: "Millət- Azərbaycan, milli ideya, dövlətçiliyin sivil ideya mo-deli-azərbaycançılıq! - iki əsrlik nəzəri-ideoloji fikrimizin yekunu, sonuc qənaəti bu gün bu iki düsturla formule edilir".

Lakin ümumi qəbul olunmuş qənaət belədir ki, bu ideologiyanın tarixi zəmini daha dərinləndirir, ideya qaynaqları isə təqribən min, min beş yüz il qədimlərə gedib çıxır. Xalqımız dünyaya Zərdüştu və "Avesta" kitabını, "Kitabi-Dədə Qorqud"u və qorqudçuluq məfkurəsini, "Koroğlu"nu və Çənlibel sosiologiyasını bəxş etmişdir ki, bunlar da bir tərəfdən ümumazərbaycançılıq məfkurəsinin, məxsusi birgə dəyərlərin, ümumi düşüncə və ictimai davranış tərzinin formalaşması və adət-ənənə sisteminin bərqərar olmasına təkan vermiş, digər tərəfdən isə Şərqi oxşar mənəvi dünyanın əsaslarının qurulmasında həyati rol oynamışdır.

S.Vəliyeva yazır ki, Azərbaycanca Zərdüşte qədərki dövrdə də böyük mədəniyyət, fəlsəfə, həyat dünyagörüşü, əxlaq örnəkləri mövcud olmuşdur. Lakin Azərbaycanca dair tarixi mənbə və materialar müxtəlif vaxtlarda, xüsusilə də ərəb istilası dövründə dağıdılmış, ölkəmizin tarixinə aid çox qiymətli qədim yazılı bilgi və məlumatlar sıradan çıxarılmışdır. "Kitabi Dədə Qorqud"u bu gün bizdən ötrü ona görə ən qiymətli tarixi-mədəni abidədir ki, Azərbaycanın bütün dünyada, Şərq əlminədə cahənşümül bir ölkə kimi mənəviyyətin, mədəniyyətin təməl daşlarını qoymuş bir məmləkət olduğunu yazılı təsdiqləmiş ilk sənət nümunəsidir.

"Kitabi Dədə Qorqud"u Azərbaycan xalqının ana kitabı adlandırlar. Burada xalqımızın ümum-millili ruhunu ifadə olunmuşdur. Azərbaycan ruhunu, azərbaycanlıları digər millət və etnoslardan fərqləndirən ən mühüm amillərin məcmusunu özündə ehtiva edir. Bu torpaq tarix boyunca çox hücumlara, basqınlara, imperiya hökmlərinə məruz qalmışdır, azərbaycançılıq ruhu isə daim yaşamış və xalqımızın yadellilərin hücumlarına müqavimət qüvvəsini əks etdirmişdir.

Dastanda ifadə edilmiş Vətənin müqəddəsliyi ideyası, ana kultu, qadınla kişinin bərabərliyi, demokratizm və ərənlilik, ləyaqətlə yaşayış ali məqsədlər uğrunda ölmək fəlsəfəsi bu gün də milli ideologiyamızın təməlini təşkil edən başlıca prinsiplərdir.

"Kitabi Dədə Qorqud"da etnik birlik və ictimai həmrəyliyin oğuz elinin parçalanmasının qarşısını alan ən mühüm şərt kimi təsvir edilməsi müasir dövrdə də aktuallıq daşıyır.

Dastanda ölkənin təhlükəsizliyini qorumaq yolunda böyüklük-küçlük, qadınla-küçlük bütün xalqın səfərbər olması, müqəddəs Vətən

amalı ətrafında xalqın bütün təbəqələrinin sıx birləşməsi nəinki o dövr üçün, eyni zamanda erməni təcavüzünə məruz qaldığımız, xarici və daxili düşmənlər tərəfindən Azərbaycanın parçalanması planlarının qüvvədə saxlanıldığı gündümdə də ibratəmiz səslənir.

M.Yusifovun fikrincə isə, azərbaycançılıq anlayışı ilə türkçülüğü qarışdırırlar, əlbəttə ki, tarixiliklə müasirlik arasındakı əlaqə və münasibətləri unudaraq yaddan çıxarırlar. Tarixən türk xalqlarının vahid bir dövlət qurumuna daxil olmaları barədə bu və ya digər mənbələrdən məlumat almaq mümkündür. Məsələn, "Kitabi - Dədə Qorqud"dakı 24 qəbilə - tayfa birliyi, 24 tayfa birləşən Səlcuq hakimiyyətinin mövcudluğu, Səlcuqun nəvəsi Toğrul bəyin 1038-ci ildə özünü sultan elan etməsi ilə Şərqdə böyük Səlcuq imperiyasının yaranması və s. digər tarixi gerçəklər türkclərin vahid dövlətdə birləşməsinə təsdiq edən realiaqlardan ibarətdir. Digər tərəfdən, türk xalqlarının Şimaldan Cənuba" Şərqdən Qərba tarixi yayılmacları onların böyük bir imperiya daxilində mövcud olduqlarını təsdiq edən faktlardır. Lakin indi zaman bizi həmin tarixi mərhələdən xeyli əzələndirir. Türk xalqları indi ərəzi cəhətdən, dövlətçilik qurumu baxımından, etnopsixoloji cəhətdən, dil normaları baxımından diferensiallaşmışdır. Hər bir xalqın özünə məxsus milli-etnik əhənaaları yaranmışdır. Buna görə də məsələn, qazax dilində, mədəniyyətində, məişətində, sosial-iqtisadi həyatında əlbəttə ki, qırğız, qaraqalpaq, Altay, özbək, türk-mə, tatar, çuvaş, kumik, noqay, qaraçay-balkar, qaqaaz xalqlarından fərqlənən fərdi cəhətlər meydana gəlmişdir. Eləcə də Azərbaycan xalqına məxsus etnik prosesləri millilik baxımından başqa türk xalqları ilə tam eyniləşdirmək mümkün deyildir. Odu ki, türkçülük ideyasını Azərbaycan həyatına tətbiq etməklə bağlı olan ideyalar həqiqi mənada romantizm, xəyalpərəstlikdən başqa bir şey deyildir. Ona görə də Ramiz Mehdiyev haqlı olaraq yazır ki, "Milli ideyanın əsasını, başlıca amalıni xəyali ideyalar və romantik arzular deyil, tarixi əhənaələr, əvvəlki nesillərin təcrübəsinə və dövrün ruhuna uyğun olan milli dövlətçiliyin yaradılması təşkil edir. Xalqımız tarixi təcrübədən və son illərin praktikasından məhz bu qənaətə gəlməmişdir".

S.Vəliyeva bir daha göstərir ki, şifahi ədəbiyyatımızda vətəncilik, ideala və torpağa tapınma, mərdlik baxışları XVII-XVIII əsrlərin möhtəşəm abidəsi - "Koroğlu"

dastanında daha aydın və açıq mətnlə öz əksini tapmışdır. Dastanda nisbətən sonrakı dövrlərin hadisələri təsvir olunsada, Azərbaycan xalqının ən qədim və ən yaşarı milli-mənəvi dəyərləri təcəssüm etdirilir. Xalq öz milli varlığını, yabançı və mahiyətəca istilacı xarici ətraf qüvvələrə qarşı mütəşəkkil birlik və bütövlüyünün rəmzi kimi Çənlibel sosiumunu, bu cəmiyyətin mənəvi prinsiplərə əsaslanan institusional konstruksiyalarını seve-seve tərənnüm edir. "Koroğlu" dastanındakı Çənlibel, Koroğlu və onun ətrafında bir yumruq kimi birləşmiş xalq kütlələri milli Azərbaycan ideyasının azad Vətən, tarixi şəxsiyyət və xalq demokratiyasından ibarət iki mühüm tərkib hissəsinin simvolik arxetipi kimi dərk oluna bilər.

Müəllifin fikrincə, Azərbaycançılıq ruhu vahid ümumşərq klassik ədəbiyyatı kontekstində də yaşarlığını qorunub saxlamış, qədim və orta əsrlərə xas yabançı ideologiyalar zəminində və digər şəkildə özünü göstərmiş, dahi sənətkarlarımız tərəfindən təbliğ və tərənnüm edilmişdir. XII əsrin dahi müfəkkiri Nizami Gəncəvi məşhur "İskəndərname" poemasında böyük yunan fəatehi Makedoniyalı İskəndərin Azərbaycana gəlməsini təsvir edir və Bərdə hökmdarı Nüşabənin dili ilə ona nəsihət verir.

Həsənoğludan başlayaraq, əsası qoyulan türkdillilə poeziya məhz Nəvai və Füzuli yaradıcılığı ilə kamala yetişir. Füzuli türk dilində yüksək, ali poetik yaradıcılığın, xüsusən qəzəl və məsnəvi yaradıcılığının estetik kanonlarını işləyib hazırlayıb ki, bunu da azərbaycançılıqda əsl inqilab hesab etmək olardı. Belə ki, Füzuli yaradıcılığı ilə azərbaycançılığın əsaslarından biri və birincisi olan Azərbaycan dili öz inkişafında tamamilə yeni mərhələyə qədəm qoyur, bütün mənşəli mədəniyyətli arealında fars və ərəb dilləri ilə eyni sırada ümumişləkklik statusu qazanır.

Sonralar Nəsimi və Şah İsmayıl Xətai bu böyük işi davam etdirmiş və divan ədəbiyyatı dilini canlı xalq dilinə yaxınlaşdırmışdılar. Qüdrətli fəateh olmaqla yanaşı həm də ana dilində səmimi şerlər yaradan Şah İsmayılın hakimiyyəti illərində Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili statusuna yüksəlməsi öz təməlini məhz Füzuli poetik əhənaələrindən götürmüşdü. Azərbaycançılığın, azərbaycançılığın birinci və ən vacib ünsürü dildir. Hər şey dildən başlayır.

Xalqın dilini onun çoxəsrlilik həyatının güzgüsü, nesillər arasında ötürücü əlaqə, yaddaş vasitəsi, xalqın tam və həqiqi tarixi adlandırmaq olar. Kitabın, məktəbin olmadığı əyyamlardan özü bəri və bu gün də insanların keçmiş, bu gün, gələcəyi arasında körpü salaraq onları maarifləndirməkdə, milli özünüdərk hissələrini formalaşdırmaqda və onu sonrakı nəsillərə ötürməkdə milli dil ən mühüm vasitə hesab olunur. Əgər o yox olarsa, xalq da yer üzündən silinir. Xalqın əlindən alınan hər şeyi yenidən ona qaytarmaq mümkün deyil, yalnız onun dilindən alındıqda həmişəlik məhvə məhurdur. Odu ki, dilə təkcə ünsiyyət vasitəsi kimi yox, milli fikrin, tefəkkürün, dünyabaxışın, dövlətçiliyin, milli davranışın fundamental nizamı və qaydası kimi yanaşmaq lazımdır.

Dil həmişə konkret bədi, fəlsəfi, elmi və s. mətnlərdə yaranır, ciltənlir və milli mentalitetin ən müxtəlif ünsürələrini tarixi yaddaşına hopdurur. Bu cəhətdən Yaşar Qarayevin başqa bir fikri də istiqamətverici seçiyə dəşiyir. O yazır: "...Nə etnik şüur, nə də milli yaddaş öz kökünü, cəvherini kənar mənbədən almır, təlimat kəməksiz, nizamnamə sənədi, qurultay qətnaməsi və protokoldan çıxarış, qərar şəklində mövcud olmur. Kütləviləşməsi, mənimsənilməsi də bürokratik-inzibati yolla, toplantılarda, iclaslarda gerçəkləşir. Kütləni milli ideyaya elm, mədəniyyət, fəlsəfə hazırlayır." Bu baxımdan yanaşdıqda etiraf etmək lazımdır ki, çoxəsrlilik tariximizdə xalqımızı yaşadan, onu ruhən qoruyan və müasir dövrə gətirib çatdıran ən əsas amillərdən biri onun ədəbiyyatı - söz sənəti və dil mədəniyyəti olmuşdur.

İstiqlal düşüncəsinin təşəkkülündə milli-mənəvi varlığın, ədəbi-mədəni dəyərlərin fundamental rolunu milli maarifçiliyin və eməli

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondu

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

hərəkət dövrünün öz xadimləri də dəfələrlə etiraf etmişlər. Bu baxımdan Mirzəbala Məmmədzaadənin aşağıdakı fikri olduqca xarakterikdir: "Azərbaycan milli xartiyasının xülasəsi, istiqlal fikrinin təsisində Vəqifdən tutmuş Cavidə qədər, Zakirdən başlamış Cavada qədər, Mirza Fətəllin Üzeyirə kimi, "Əkinçi"dən "Azərbaycana" və "Yeni Qafqazaya"dek hər birinin olduca böyük rolu və dəyərli rolu olmuşdur. Siyasi-ictimai fikirlərimizin tərəqqi və təkamül tarixini təşkil edən bu dövr bugünkü aydın və parlaq istiqlal məfkurəsinin təməlini təşkil edir. Hətta ən uzaq istiqlalimiz təyin etmək üçün belə keçirdiyimiz fikri-inkişaf tarixinə baxmaq və ondan milli hərəkatın ruh və mahiyyəti haqqında bir fikir almaq kifayət edər. O dövrün də özünəməxsus məfkurəsi, məfkura uğrunda çəkmiş, mübarizə zəsi, o dövrün də qəhrəmanları, məzumları, şəhidləri və mücahidləri olmuşdur.

Onların yorulmaq bilməyən çəkşmələri nəticəsindədir ki, bu gün biz minlərcə gənci ölmə sövq edən bir xartiyaya almışdır. Zən-nimcə, Mirza Fətəli və Həsənəy Zərdəbi 50 il sonra dünyaya gəlsəydilər, istiqlal fikri, Azərbaycan milli xartiyası 50 il sonra meydana gələcəkdik. Bunların arasında sıx bir münasibət və rabitə vardır... Özünün türkçülüynü və azərbaycançılığın dərk etməyən bir xalq 28 may bəyannaməsini verə bilməzdi".

İstiqlal düşüncəsinin təşəkkülündə milli-mənəvi varlığın, ədəbi-mədəni dəyərlərin fundamental rolunu milli maarifçiliyin və eməli

Vahid Ömarov f.ü.f.d. dos.